

securitization produces a certain culture of security, socially constructed in an intersubjective discursive manner and oriented towards a restoration of a rational and pragmatic process of correcting distortions in social communications, which, as a consequence, produce the issue of security.

Dealing with the defined threats to a referent object, a securitizing subject has to mobilize the whole range of suitable resources to raise trust in the audience to the undertaken measures. The process of securitization requires legitimization of extraordinary measures. This is exactly the point at which securitization acquires characteristics of ideology in its cognitive, sociological, cultural, discursive, and psychological aspects. Thus, the problem of national security, especially in the approach proposed by the Copenhagen School, becomes a matter of social construction and a subject to ideological interpretation of social reality.

Keywords: security, ideology, securitization, national security.

Матеріал надійшов 19.02.2016

УДК [32-058.53]-047.44

Шевченко Т. В.

СУТНІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОЗНАКИ НЕФОРМАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

Неформальна політика як невід'ємний елемент будь-якого політичного процесу має низку особливих сутнісних характеристик, що відокремлюють її від «формальної» та дають змогу розглядати «неформальну політику» як самостійний феномен. Цю статтю присвячено виокремленню сутнісних характеристик неформальної політики та їхній систематизації. На основі синтезу різних підходів до трактування неформальної політики, авторці статті вдалося виокремити такі її характеристики, як неpubлічність, нелегальність, функціонування поза законодавчим полем, партикулярність, корпоративність, традиційність, функціональність, раціональність.

Ключові слова: неформальна політика, суть неформальної політики, позитивні, негативні, нейтральні характеристики неформальної політики.

Важлива роль неформальності у політичному процесі – одна із ключових характеристик країн, що перебувають у стані демократичного транзиту, в тому числі України. Втім, саме аспекти неформального в політиці нечасто аналізують та теоретично осмислюють дослідники без ціннісної інтерпретації наслідків здійснення такої політики, порівняння із «формальними» зразками. Навпаки, неформальні інститути, практики та процеси зазвичай аналізують методом зіставлення із «формальними». Результатом такого методологічного підходу стає розуміння неформальності в політиці як викривленої, зіпсованої

«формальності». Втім, переважаюча роль неформальності в політиці пострадянських країн висвітлює необхідність глибшого розуміння природи неформальності per se та її характерних рис як самостійного феномена, виокремлення характеристик неформальної політики, що диференціюють її від формальної політики, наповнюють особливим, унікальним змістом. Попри те, що існує значний масив літератури, присвячений аналізу неформальних політичних інститутів та неформальних політичних практик в Україні, досі в дослідженнях неформальної політики не сформовано єдиного переліку її характерних

унікальних ознак. Тож метою цієї статті є пошук характерних особливостей неформальної політики як самостійної складової політичного процесу, повноцінного самостійного феномена. Досягнення мети передбачає послідовну реалізацію таких завдань: 1) аналітичне виокремлення рис неформальної політики в публікаціях вітчизняних та закордонних науковців; 2) синтез та систематизація сутнісних ознак та характеристик неформальної політики. В результаті аналізу буде сформовано перелік характерних рис неформальної політики, що вирізняють її від формальної політики. Джерельною базою цього дослідження є роботи, присвячені аналізу неформальних інститутів та неформальних практик, Ю. Барсукової, О. Криштановської, В. Степаненка, О. Кирсенка, Л. Лясоти, А. Колодія, В. Курілло. Перелік основних ознак неформальної політики подано в таблиці (див. додаток).

Аналіз характеристик неформальної політики

У неформальній політиці переважають приватні, міжособистісні відносини в її функціонуванні та реалізації над формалізованими та нормативно регламентованими. На протигагу меритократичному принципу рекрутування еліт, відповідно до якого шлях до еліти лежить через визнання професійних та особистісних якостей кандидата, неформальна політика базується на мережах еліт, пов'язаних знайомствами, діловими та особистими контактами [2], де приватні відносини відіграють важливу роль у підтриманні стабільності мережі. Непотизм, тобто несправедливий розподіл посад в органах влади, відповідно до якого преференції для отримання посад надають на основі близькості відносин, а не ступеня професіоналізму кандидатів, є одним із проявів *приватності* як характеристики неформальної політики. Показовим тут є приклад України, де найвищі посади в органах державної служби традиційно розподіляють за принципом спорідненості незалежно від конфігурації політичних сил при владі. Так, за перші роки правління В. Януковича непотизм набув поширення в українській прокуратурі, митниці, адміністрації президента та інших органах [9]. Завдяки тому, що посади у вищих органах державної влади розподіляються у вузькому колі знайомих та близьких родичів, управління перетворюється на «закритий клуб» з обмеженим доступом до влади наближених до еліт осіб, пов'язаних спільними родинними чи бізнес-інтересами.

Переважання приватних відносин у реалізації неформальної політики робить її *партикулярною*, тобто такою, що репрезентує вузькогрупові або особисті інтереси окремих учасників політичної гри на протигагу інтересам суспільства. Загалом будь-яка політика за визначенням є реалізацією інтересів певних груп.

Джеймс Бьюкенен, нобелівський лауреат, теоретик суспільного вибору, дає таке визначення політики: «Політика – це складна система обміну між індивідами, в якій останні колективно прагнуть досягнення своїх власних цілей, оскільки не можуть реалізувати їх шляхом звичайного ринкового обміну. Тут немає інших інтересів, окрім індивідуальних. На ринку люди обмінюють яблука на апельсини, а в політиці – погоджуються платити податки в обмін на блага, доступні всім та кожному: від місцевої пожежної охорони до суду» [4]. Втім, для глибшого розуміння суті неформальної політики важливим є співвідношення між категоріями «приватний (особистий)» та «публічний (державний) інтерес». Неформальна політика виникає як результат розходження загальносуспільного інтересу та інтересу панівної групи, де інтереси панівної групи мають пріоритет щодо інтересів суспільства. Особливість неформальної політики полягає у тому, що реалізація корпоративних інтересів суперечить ідеї суспільного блага та досягненню суспільно значущих цілей. У такому випадку, як зазначає А. Колодій, політична воля панівного класу перетворюється на сваволю, відбувається нехтування законів та звернення до насильства [5]. С. Барсукова вказує, що однією із характеристик тіньової політики є її партикуляризм, тобто обслуговування інтересів не всіх членів суспільства, а окремої її частини. Цей процес дослідниця назвала «приватизація політики» [1]. Наслідком такої «приватизації» та партикулярності неформальної політики стає зростання непублічності.

Однією з часто згадуваних характеристик неформальної політики є її *непублічний характер*. В. Степаненко, що досліджує питання пострадянської публічності, пропонує розглядати політичну публічність у двох аспектах: як прозорість діяльності влади та як можливості участі громадян у політиці завдяки можливості доступу до формування порядку денного [11]. В концепції автора публічність – це відкритість функціонування владної бюрократії та державних інститутів, прозорість у прийнятті ними рішень і підзвітність владних інститутів громадянам [11].

Крім того, публічність – це «участь громадян у формуванні політичної повістки дня та формуванні владних рішень, за допомогою таких правил і процедур, як дебати, обговорення та коментарі суспільно значущих питань у пресі, функціонування та представництво інституту суспільної думки за достатньо високого рівня розвитку конструктивного соціального критицизму, суспільних ініціатив, рухів та маніфестацій, цивілізований лобізм різноманітних груп інтересів та інші практики» [11]. Відповідно до цієї логіки, неформальна політика є такою, де процес прийняття рішень є закритим для обговорення, а доступ громадян до участі у прийнятті рішень – обмеженим. Непублічний характер неформальної політики частково зумовлений потужною латентною складовою в реалізації публічного процесу. Для опису прихованої частини політичного процесу В. Курілло вводить поняття «латентна політика», яку визначає як «особливу, закриту від висвітлення сферу життєдіяльності людей, пов'язану із реалізацією прихованих інтересів або застосуванням таємних методів здобуття, утримання і використання влади, а також забезпеченням та самозахистом політичної системи і суб'єктів політики, суспільства в цілому, непрозорий тип відносин між людьми, суспільством та державою» [7]. Отже, непублічний характер неформальної політики значною мірою зумовлений прихованими процесами взаємодії між політичними акторами та непрозорими домовленостями між ними.

Неформальні політичні практики часто реалізуються всупереч чинним законодавчим нормам, тому неформальну політику нерідко характеризують як *нелегальну*. Корупція – найпоширеніший приклад нелегальних аспектів неформальної політики. Варто зазначити, що політичні та економічні актори, які беруть участь у нелегальних схемах, створюють системи покриття таких форм взаємодії. О. Крисенко, який досліджував негативні правові, політичні та соціальні наслідки існування неформальних політичних інститутів у сучасному політичному процесі України, вказує на автономність неформальних інститутів від нормативно-правової площини. На думку дослідника, переважання неформальних інститутів над формальними в українській політиці призводить до зменшення соціального попиту на право, що виражається у втраті формальними правовими нормами арбітражної функції в політичному процесі [6]. В такому випадку результатом перева-

жання неформальних практик над формальними неформальна стає вибіркоче застосування закону. Відповідно, не всі суспільні групи однаковою мірою відповідають за порушення формальних норм, і тіньові еліти отримують змогу функціонувати всупереч правовим нормам без відповідного покарання.

Втім, неформальна політика не завжди реалізується поза законом. Значна частина неформальних практик функціонують у полі, що *не має законодавчого регулювання*, перебувають у так званій сірій зоні. Так, О. Криштановська наводить приклад легальної системи «годування» державою чиновників, яка поширена в Росії: «Це відносини без договору, це джентльменська домовленість. Виходить, що чиновник постійно перебуває в сірій зоні: йому наче й не забороняють брати, але й немає договору, де було б написано, що можна. Він поза законом, поза правом» [12]. Ще одним прикладом неформальної практики, що лежить поза законодавчим регулюванням, є лобізм. А. Яловий, аналізуючи різні форми лобізму в Україні, наголошує на відсутності чіткого законодавчого врегулювання лобізму: «Інститут лобіювання залишається законодавчо нерегульованим – поняття лобізму вимагає чіткого визначення, а лобістська діяльність потребує створення єдиного механізму контролю за існуючою схемою взаємодії громадськості та бізнесу з представниками владних структур» [13]. Відсутність законодавчого регулювання призводить до того, що практики лобіювання стають неформальними, залишаються в тіні, попри те, що немає формальних юридичних заборон їхнього використання.

Дослідники неформальної політики на пострадянському просторі часто вказують на її традиційність, що виникає як результат недостатнього розвитку політичних інститутів. Неформальна політика заснована радше на конвенціях та кодексах поведінки, традиціях, звичаях, нормах общин, а не на формальних нормах [15]. У деяких пострадянських країнах, як і у країнах третього світу, де в політиці важливу роль відіграють сімейно-кланові угруповання чи релігійні лідери, політичний процес регулюється за допомогою традиційних норм, прийнятих у суспільстві, а не формального законодавства. Наприклад, дослідники неформальної політики в Киргизстані вказують на значну вагу Киргизчлик – сукупності неформальних норм і правил – у функціонуванні політичної системи

країни: Б. Бешимов, характеризуючи політичну систему сучасного Киргизстану, вказує на процес посилення ролі кланових лідерів у реалізації політики, в ході якого неформальні правила родоплемінної солідарності переросли у кланово-регіональний принцип підтримки політиків за принципом родоплемінної належності [3]. А. Леденьова розглядає неформальні економічні практики Росії як елемент культури, де формальні норми та справедливність – це непоєднані поняття [16].

Окрім таких негативних характеристик, як закритість, непублічність та нелегальність, неформальна політика може мати позитивний вплив на перебіг політичного процесу та функціонування політичної системи. А. Гроделянд, характеризуючи «культуру неформальності» країн постсоціалістичного табору, наголошує на її функціональному значенні: неформальність виникає як відповідь на інституційні та законодавчі відхилення, що виникли внаслідок розпаду СРСР [15]. А. Леденьова, яка досліджувала неформальні економічні практики в Росії, також вважає неформальність функціональною характеристикою економічної та політичної систем, що виникла в результаті дефективності формальних інститутів, їхньої неспроможності відповідати потребам ринкової економіки та нової структури суспільства [17]. Китайський дослідник Е. Ю вказує на функціональність неформальної політики для китайської політики: неформальність уможливило політичні трансформації та зміни в умовах ригідності китайської політичної системи [14]. В такому контексті неформальна політика виступає як адаптивна, швидка, слабо формалізована. Р. Мертон у дослідженні явних та латентних функцій описував функцію раціоналізації політичних відносин, що характерна для неформальної політики. Дослідник розкрив функціональне значення неформальних практик у політичному процесі на прикладі інституту політичних босів у США. Р. Мертон визначає три типи функцій, які виконує «політична машина» – неформальний інститут політичних босів, що існує в США: 1) надання адресної допомоги та покращення життя в спільнотах; 2) спрощення «правил гри» для ведення бізнесу й лобювання інтересів; 3) ліфт – альтернативний канал соціальної мобільності. «Політика і рекет виявились важливими засобами соціальної мобільності для людей, які внаслідок своєї етнічної належності та низько-

го соціального статусу не могли просуватись «респектабельними каналами» [10]. Аналіз Р. Мертона свідчить, що в сучасній державі неформальна політика можлива лише там, де є неефективні формальні інститути, оскільки ключова функція неформальної політики – раціоналізувати формальну та скорочувати витрати сторін. Побічні ефекти цієї функції можуть мати як позитивні наслідки (якщо така діяльність є корисною для спільноти і суспільства), так і негативні, якщо вигоду отримують окремі групи індивідів.

Висновки

Серед дослідників неформальної політики немає консенсусу щодо вектора впливу неформальної політики на політичний процес. Оскільки неформальність є частиною таких негативних феноменів, як корупція, непотизм, хронізм, фаворитизм, неформальність у політиці описують як негативний феномен: як викривлений, «неправильний» та корисливий спосіб політичних акторів реалізувати власні або вузько корпоративні інтереси. В такому контексті неформальна політика характеризується дослідниками як закрита, непублічна, латентна, партикулярна, протизаконна. Втім, частина дослідників вважає, що неформальна політика може мати також нейтральний, а подекуди і позитивний, функціональний вплив на політичний процес. Так, неформальна політика, що є частиною традиційної політики, є важливим елементом політичної культури деяких політичних систем, що забезпечує сталість та легітимність такої системи. Крім того, деякі неформальні інститути мають функціональне значення, вони слугують «змазкою» для спрощення взаємодії акторів у політичній грі та сприяють підтриманню балансу політичної системи. На нашу думку, під час аналізу неформальної політики важливо враховувати, що будь-яка неформальність у політиці є амбівалентною: з одного боку, непублічна та закрита неформальна політика суперечить демократичним принципам та гальмує розвиток формальних інститутів у пострадянських країнах. З іншого боку, неформальна політика має функціональне значення: завдяки неформальним зв'язкам та процедурам учасники неформального політичного процесу можуть простіше та швидше приймати рішення в обхід бюрократичних процедур.

Додаток

Таблиця 1

Сутнісні характеристики неформальної політики

Ознака		Зміст	Автор
НЕГАТИВНІ	нелегальна	– суперечить нормам права	О. Крисенко
	непублічна/ закрита	– немає обговорення та доступу громадян до політичного знання – прихований процес прийняття рішень	В. Степаненко, О. Крисенко
	латентна	– частково або повністю не усвідомлюється учасниками політичного процесу; – навмисно приховується з певних міркувань від інших учасників політичного процесу	В. Курілло
	партикулярна	– обстоювання корпоративних/партикулярних/приватних інтересів всупереч інтересам суспільства – залежна від інтересів певних індивідів чи груп	А. Колодій, С. Барсукова
	приватна	– формується на основі приватних, родинних, дружніх відносин – законодавчо неврегульована	К. Харт, К. Бенедиктов
ПОЗИТИВНІ	функціональна	– допомагає нівелювати недосконалості інституційної системи або системи прийняття рішень – сприяє адаптації політичних акторів в умовах недостатньо сформованої політичної системи	Р. Мертон, А. Гроделянд, Л. Лясота
НЕЙТРАЛЬНІ	неформалізована	– законодавчо неврегульована	О. Криштановська, А. Яловий
	традиційна	– здійснюється відповідно до традиційних норм	Б. Бешимов
	раціональна	– скорочує витрати для політичних гравців	Р. Мертон

Список літератури

- Барсукова С. Теневые правила взаимоотношений политиков и предпринимателей / С. Ю. Барсукова // Журнал институциональных исследований. – 2011. – № 3. – Т. 3. – С. 48.
- Бенедиктов К. Восток и Запад соединяются посредством «теневых элит»: Размышления о книге Джанин Ведель «Shadow Elite» [Электронный ресурс] / К. Бенедиктов // Terra-america. – 2012. – 11 июля. – Режим доступа: <http://www.terra-america.ru/vostok-i-zapad-soedinyautsya-posredstvom-tenevih-elit.aspx>. – 20.02.2012. – Заглавие с экрана.
- Бешимов Б. Кыргызстан: Стоит ли демократия на повестке дня страны? [Электронный ресурс] / Бакыт Бешимов // Демократия и неформальная политика в Кыргызстане. – 2008. – С. 10. – Режим доступа: http://www.ipp.kg/uploads/publications/Democracy_and_Informal_Politics_in_Kyrgyzstan_ru.pdf. – Заглавие с экрана.
- Бьюкенен Дж. Конституция экономической политики [Электронный ресурс] / Дж. Бьюкенен. – Режим доступа: http://www.lukyanyenko.at.ua/ld/1/114_.pdf. – Заглавие с экрана.
- Колодій А. Політична воля, сваволя і економічний інтерес за олігархії (деякі уроки античних полісів і сучасних капіталістичних країн для української політики) / А. Ф. Колодій // Модернізація системи державного управління: теорія та практика. Матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю. Львів, 5 квітня 2013. – Т. 1. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2013. – С. 251.
- Крисенко О. Вплив неформальних інститутів на український політичний процес / О. В. Крисенко // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 4 (25). – С. 59.
- Курілло В. Є. Загальні риси латентної складової політичного процесу [Електронний ресурс] / В. Є. Курілло, К. М. Рижанов // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2012. – Т. 182, вип. 170. – С. 43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nrphdupol_2012_182_170_11.pdf. – Назва з екрана.
- Лещенко С. Українська політика як декорації до серіалу «Династія» [Електронний ресурс] / С. Лещенко // Українська правда. – 2010. – 9 грудня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2010/12/9/5656770/>. – Назва з екрана.
- Лясота Л. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільств / Л. Лясота // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 (19). – С. 65–79.
- Мертон Р. К. Явные и латентные функции / Р. К. Мертон // Американская социологическая мысль / под ред. В. И. Добренкова. – М., 1996. – С. 438.
- Степаненко В. Политическая публичность в трансформации: дискурсы, символизации и практики в Украине в 2000-х гг. / В. Степаненко // Постсоветская публичность: Беларусь, Украина : сборник научных трудов / под ред. М. Соколовой, В. Фурса. – Вильнюс : ЕГУ, 2008. – С. 56–57.
- Чечель И. Криштановская О. Опасные элиты : [интервью с О. Криштановской] / И. Чечель, А. Марков [Электронный ресурс] // Гефтер. 25.02.2013. – Режим доступа: <http://gefter.ru/archive/7763>. – Заглавие с экрана.
- Яловий А. Проблема: Лобне місце [Електронний ресурс] / А. Яловий // Український юрист. Журнал сучасного правника. – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://jurist.ua/?article/139>. – Назва з екрана.
- Eilo Wing-Yat Yu. Formal and Informal Politics in Macao Special Administrative Region Elections / Eilo Wing-Yat Yu // Journal of Contemporary China. – 2007. – No 16 (52). – P. 432.
- Grødeland A. B. 'Red Mobs', 'Yuppies', 'Lamb Heads' and Others: Contacts, Informal Networks and Politics in the Czech Republic, Slovenia, Bulgaria and Romania / Åse Berit Grødeland // Europe-Asia Studies. – 2007. – No 59 (2). – P. 219, 221.
- Ledeneva A. Doing Business in Russia: Informal Practices and Anti-Corruption Strategies // A. Ledeneva, S. Shekshnia // Russie.Nei.Vision. – 2011. – No 58. – P. 5.
- Ledeneva A. How Russia Really Works: The Informal Practices That Shaped Post Soviet Politics and Business / A. Ledeneva // American Journal of Sociology. – 2007. – No 113 (2). – P. 265.

T. Shevchenko

ESSENTIAL CHARACTERISTICS OF INFORMAL POLITICS

Informal politics, being an essential part of any political process, has a number of characteristics which distinguish this phenomenon from 'formal' politics and allows analyzing informal politics independently. This article presents a summary on key distinguishing characteristics of informal politics, described in literature, such as: absence of publicity, illegality, functioning beyond the legal sphere, particularism, corporatism, traditionalism, functionality, and rationality. There is no unified view of the vector and effects of informal politics on a political system, presented in current research on this topic. Based on the analysis of existing approaches to perception of informal politics, this article argues that essential characteristics of this informal politics can be divided into three groups: negative characteristics, positive characteristics, and neutral. Informal politics is widely perceived as a negative phenomenon, due to such attributes as latency, particularism, corporatism, illegality. Moreover, it is considered to be a negative phenomenon as it is treated mostly as a realization of narrow, corporative interests' vs public interests. Some scholars (R. Merton, O. Kryshtanovskaya, B. Beshimov) argue that informal politics can also be neutral for the political actors and political system. For example, if informal politics is a part of traditional political culture, it should not be evaluated as a completely negative phenomenon. Also, to some extent, informal politics functions as a neutral entity, reducing transaction costs for political actors. In some cases described in literature, informal politics can have a positive influence on a political system: it has a function of adaptation to the imperfect or deficit political institutes.

Keywords: informal politics, essential characteristics of informal politics, positive, negative, and neutral characteristics of informal politics.

Матеріал надійшов 24.02.2016

УДК 303.442.23-048.58

Коломієць І. А.

МІФОЛОГІЧНІ ОБМЕЖЕННЯ ТЕОРІЇ СУСПІЛЬНОГО (РАЦІОНАЛЬНОГО) ВИБОРУ

У статті за допомогою методологій психоструктуралізму Сильвано Арієті та структурного психоаналізу Жака Лакана – Славоя Жижека досліджено лакуни новочасно-просвітницької раціональності, що зумовлюють обмеження застосування теорії суспільного (раціонального) вибору до політичних процесів у новочасних ліберальних ринкових демократіях.

Ключові слова: палеологічне мислення, міфологічне мислення, міфологічний регрес, логіка Аристотеля, логіка фон Домаруса, новочасно-просвітницька раціональність, теорія суспільного вибору, теорія раціонального вибору, картезіанство, парі Паскаля, парадокс Кондорсе, біологізм, Кров і Земля, радянський тоталітаризм, нацизм, Просвітництво, Новий час, принцип фон Домаруса.

Теорія суспільного вибору (чи, спочатку в економічних науках, теорія раціонального вибору), як і будь-яка теорія, має свої обмеження [12]. Для адекватного і науково коректного використання будь-якої теорії необхідне усвідомлення

її методологічних обмежень. Цим і зумовлено актуальність даної роботи. Це дослідження виконано з використанням двох методологій: структурного психоаналізу Жака Лакана – Славоя Жижека та психоструктуралізму Сильвано